

A bűnösségen alapuló felelősség elvéről

Alapvető vívmánynak tekinthető, hogy a bűnösségen alapuló felelősség elve, a "nulla poena sine culpa" a modern büntetőjog egyik alappillérvé vált.¹ Ez az az elv, amelyben jól érzékelhető az országonként és koronként eltérő jogi, politikai, filozófiai, pszichológiai, teológiai, szociológiai elméletek hatása.²

A bűnösségen alapuló felelősség elve különböző funkciókat tölt be, és ezen különböző funkciók tisztázást igényelnek. E tekintetben három aspektus között kell különbséget tenni:

1. a bűnösség és az alkotmány, illetve a kriminálpolitika viszonya,
2. a bűnösség mint a büntetőjogi felelősség előfeltétele,
3. a bűnösség szerepe a büntetéskiszabás körében.

1. A bűnösség és az alkotmány, illetve a kriminálpolitika viszonya

Ezen elsőként említett problémakörnél mindenekelőtt az a kérdés jelentkezik, vajon a bűnösségi principium alkotmányjogi vagy alkotmányi rangú alapelveként értelmezhető-e, továbbá a kriminálpolitika határozza-e meg a bűnösség fogalomnak és kialakításának az előfeltételeit és korlátját.

A bűnösségen alapuló felelősség elve alkotmányjogi alapelveként értelmezhető. Erre a következtetésre jut hazai szakirodalmunkban *Földvári József*³ sok más külföldi szerzővel egyetemben, jóllehet ennek az elvnek kifejezett alkotmányi szabályozásaival nemigen találkozhatunk. Szinte kivételnek tekinthető az olasz alkotmány 27. cikkének (1) bekezdése, amely azt rögzíti, hogy "A büntetőjogi felelősség egyéni (személyes)." A

¹ Ez az alapvető az utóbbi évtizedek magyar szakirodalmában jobbra az egyetemi tankönyvekben tárgyalják a szerzők általában néhány bekezdés erejéig, mint pl. *Békés Imre: Magyar büntetőjog I. Általános rész.* (BM) 1973. 50–52. p.; *Békés Imre–Földvári József–Gáspár Gyula–Tokaji Géza: Magyar Büntetőjog Általános rész.* (BM) 1980. 51–52. p.; *Földvári József: Magyar büntetőjog Általános rész.* Budapest, 1990. 21–22. p.

² A bűnösségi elv történeti fejlődését illetően e principium alapfogalmainak állítólag már a római XII. táblás törvényben megjelent. Lásd erről *Jescheck, H.-H.: Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner Teil.* 4. Aufl. Berlin, 1988. 18–21. p. Ezt a nézetet erősíti az a megállapítás is, hogy a cselekmény szankcionálásánál különbséget tettek a szándékos és a nem szándékos cselekmények között. Erre vonatkozóan találunk adatot a Numa Pompiliusnak tulajdonított *leges regiae* szabályai között az emberhalállal kapcsolatosan, továbbá a XII. táblás törvényben is az emberölés és tűzvészokozás körében. Vö. *Molnár Imre: A római magánjog.* Szeged, 1993. 19. s. köv.p. Mások szerint a bűnösségi elv a XII. század második felében és a XIII. század kezdetén az egyházi bünbánatra vonatkozó tanból került át a világi büntetőjogba. Vö. *Stratenwerth, G.: Schweizerisches Strafrecht Allgemeiner Teil I.* Bern, 1982. 31. p. A bűnösségi elv történeti vonatkozásáról lásd még *Schmidt, E.: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege.* Göttingen, 1983. 31. s. köv. p.

³ *Földvári József: Kriminálpolitika.* KJK Budapest, 1987. 95. p.

török alkotmány 38. cikke hasonló rendelkezést tartalmaz: "A büntetőjogi felelősség személyes jellegű."⁴ Az idézett külföldi alkotmányi előírások sem egyértelműen a bűnösségi elv teljes körű megfogalmazásai.

Az említett alkotmányjogi szabályozások értelmében az egyén büntetőjogi felelőssége csak abban az esetben áll fenn, ha büntetőjogi törvénysértésnek minősített káros cselekményt követ el, kizárva így a személy életmódjából és jelleméből eredő személyes felelősséget, továbbá okozati összefüggés állapítható még a büntetőjogi törvénysértés és az érintett személy cselekménye között, kizárva tehát más személy cselekedete miatti felelősséget.

Olaszországban – mint már említettem – a büntetőjogi felelősség személyes jellege az alkotmányi szabályozás tárgya. Vagyis ez az előírás eredetileg csak a más személy tettéért való felelősséget kívánta kizárni, amely jelen volt az 1930. évi Btk-ban a bűnrészesség körében és más szabályoknál is. Kifejezetten a bűnösség alapelveként a szabályozása így kimaradt az olasz alkotmányból, ez a megoldás viszont lehetővé tette, hogy az objektív felelősség elve néhány esetben érvényesüljön a büntetőjogi rendszeren belül, épp úgy mint "a jog nem tudása senkit nem mentesít" elve. Ez utóbbi elv azonban időközben a nyugat-európai országok nagy részében fokozatosan eltűnt. Olaszországban a bűnösségi elv térnyerésének legjelentősebb állomásait az alkotmánybíróság 1988. évi 364. sz. határozata és az 1990. február 7-i 19. sz. törvény jelentette.⁵

Az alkotmánybíróság 1988. évi említett döntésében a Btk. 5. cikkét ("a büntető törvény nem tudását senki nem hozhatja fel mentségére") alkotmányellenesnek nyilvánította az elkerülhetetlen jogellenességi tévedéseket illetően. Az alkotmánybíróság szerint az elkerülhetetlen tévedés ellenére megállapított felelősség és kiszabott büntetés ellentétben áll a büntetés nevelő hatását rögzítő alkotmányi elvvel, mivel a büntető norma (és a cselekedet jogtalan jellege) megismerésének lehetetlensége kizárja az e cselekedetért való bármilyen büntetőjogi felelősségre vonást, így a büntetés biztosította nevelő hatás szükségességét is. Az alkotmánybíróság által hivatkozott legfontosabb érv viszont az volt, hogy az elkerülhetetlen – tehát vétlen – tévedés miatt büntetést kiszabni ellentétes a személyes felelősség alkotmányi alapelveivel szorosan összefüggő bűnösség elvével. Az alkotmánybíróság így összhangba hozta a személyes felelősség elvét a bűnösségi elvvel, alkotmányos szintre emelve ez utóbbit, hasonlóan az előbbihez. Az alkotmánybíróság mindenki számára felállított azonban tájékozódási kötelezettséget a jogrend rendelkezéseire vonatkozóan, amelynek alkotmányi alapja a második cikk: a társadalmi szolidaritás kötelezettsége.

Az 1990. évi 19. sz. törvény pedig kiterjesztette a bűnösség elvét az olyan körülményekre is, ahol eddig az objektív felelősség szabályai érvényesültek. Az 1990. évi reformtörvény következtében a Btk. 59. cikke teljesen más értelmet kapott: a büntetést befolyásoló tényezők a súlyosító körülményektől függően csak akkor értékelhetők, ha azokat az elkövető ismerte, vagy mulasztása miatt nem ismerte, vagy a mulasztásából eredő hiba miatt nem létezőnek tekintette őket.⁶

⁴ Az olasz alkotmányt lásd Kovács István (szerk.): Nyugat-Európa alkotmányai. KJK Budapest, 1988. 388. p.; A török alkotmány is megjelent magyarul: Kovács István – Tóth Károly (szerk.): Nyugat-Európa legújabb alkotmányai. Budapest, 1990. 395. p.

⁵ Bernardi, A.: Les principes de droit national et leur développement au sein des systèmes pénaux français et italien. In: Revue de science criminelle et de droit pénal comparé. 1/1994. 27. p.

⁶ Bernardi, A.: i.m. 27. p.

Több országban a bűnösségen alapuló felelősség elvét alkotmányi rangú princípiumnak tekintik ugyan, de azt más alkotmányi rendelkezésekből vezetik le. A németeknél a szövetségi alkotmánybíróság egyik korábbi döntése szerint a büntetés révén a jogsértésért az elkövetőt szemrehányás éri. Egy ilyen büntetőjogi szemrehányás pedig felróhatóságot feltételez, tehát büntetőjogi bűnösséget. Különbözik a büntetés a jogállamiság elvével összeegyeztethetetlen megtorlás lenne. A cselekménynek a tettes bűnössége nélküli büntetőjogi vagy büntetőjoghoz hasonló büntetése e szerint jogállam-ellenes és alapjogában sérti az érintettet (BVerfGE 20 323/331). A szövetségi alkotmánybíróság egy másik döntésében azt állapította meg, hogy nulla poena sine culpa elv az alaptörvényben gyökeredzik, nevezetesen az alkotmányjogilag védett emberi méltóságban és az ember saját személyes felelősségében, amelyekre a törvényhozónak a büntetőjog kialakításánál ügyelnie és azt respektálnia kell. Ez a határozat kitér még arra, hogy a bűncselekmény a mindenki számára biztosított és védett jogi tárgyak bűnös megsértése. Az igazságosság eszméjének megfelelően a büntetőjogi tényállás és a jogkövetkezmény kölcsönösen egymásra épülnek, illetve vonatkoznak. A büntetés mértéke a megsértett jogi tárgy normatív értéke és az elkövető bűnössége szerint alakul (BVerfGE 25 285).⁷

Jescheck szerint a bűnösségi elv alkotmányjogi elvként azért értelmezhető, mert a jogállamiság gondolatából következik, amely az egyén számára azt garantálja, hogy a büntetendő cselekménynek és a büntetésnek egymással igazságos viszonyban kell állnia. Továbbá a bűnösségi elv az emberi méltóságból is következik, amely azt követeli, hogy a büntetés mint szociáletikai rosszallás csak az elkövető büntetőjogi bűnössége és bűnösségének foka szerint rendelhető el.⁸

A spanyol büntetőjogban a Btk 1. cikk (2) bekezdése kifejezetten szabályozza, hogy nincs büntetés szándékosság vagy gondatlanság nélkül.⁹ Ezt a rendelkezést veszi át a spanyol Btk. legújabb tervezete is az 5. cikkben.¹⁰ Bűncselekmény is csak szándékos vagy gondatlan cselekmény lehet. Az objektív büntetőjogi felelősség tehát elvben kizárt.

Arra kell még választ találni, hogy e fundamentális princípiumnak hazánkban hol van az alkotmányjogi helye. Ezzel összefüggésben alapvetően kétféle megoldás lehetséges. Az egyik szerint – amit Földvári József is képvisel – alkotmányjogi alapelvről lévén szó "Kíváncsú lenne magában az Alkotmányban rögzíteni azt, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás alapvető feltétele annak bizonyossága, hogy az elkövető bűnösen követte el a neki felrótt cselekményt".¹¹

A másik lehetséges megoldás a bűnösségen alapuló felelősség elvét alkotmányi rangúnak tekinti ugyan, de kifejezett alkotmányi szabályozás nélkül. Vagyis más

⁷ Vö. Eser, A.–Burkhardt, B.: Strafrecht I. Allgemeine Verbrechenselemente. 4. Aufl. München, 1992. 167–168. p.

⁸ Jescheck, H.-H.: Lehrbuch, 1988. i.m. 19. p.; Jescheck, H.-H.: Vor § 13. In: Leipziger Kommentar. 11. Aufl. Berlin – New York, 1993. Rdn. 71. (37. p.).

⁹ Gimbernat Ordeig, E.: Das spanische Strafrecht. In: Mezger, E.–Schönke, A.–Jescheck, H.-H. (Hrsg.): Das ausländische Strafrecht der Gegenwart. VI. Band. Berlin, 1982. 343. s. köv. p.

¹⁰ A legújabb spanyol Btk. tervezetét lásd: 121/000063 Proyecto de Ley Orgánica del Código Penal. In: Boletín Oficial de las Cortes Generales. Num. 71–1. 26 de sept. de 1994. A spanyol legfelsőbb bíróságnak a bűnösségi elvre vonatkozó újabb joggyakorlatáról lásd Zugaldia Espinar, J.M.: Das Schuldprinzip in der neueren Rechtsprechung des Obersten Gerichts Spaniens. In: Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW) 107 (1995) 223. s. köv. p.

¹¹ Földvári József: Kriminálpolitika. 1987. i.m. 95. p.

alkotmányjogi tételekből, elvekből, illetve követelményekből levezethetőnek tartja. Ezzel kapcsolatban elsősorban a jogállamiság elvével, továbbá az emberi méltóság követelményével hozható összefüggésbe a bűnösség elv.

Megítélésem szerint mind a két említett megoldás mellett hozhatók fel meggyőző érvek. Számomra mégis az első megoldás tűnik járhatóbbnak s indokoltabbnak. E tekintetben viszont nem találok követendőnek az olasz és a török alkotmány szabályozását, amely csupán a büntetőjogi felelősség személyes jellegét rögzíti. A jövőbeni alkotmány szabályozásának inkább azt lenne szükséges tartalmaznia, hogy *a büntetőjogi felelősség és büntetés csak bűnösen elkövetett büntető-jogellenes cselekményhez kapcsolódhat.*

2. A bűnösség mint a büntetőjogi felelősség előfeltétele

A büntetőjogi felelősség megállapítása bűnösséget feltételez. A büntetőjogi felelősség megalapozása a megvalósított bűncselekményben rejlik, melynek következménye a büntetőjogi felelősségre vonás alkalmazása. Bűncselekmény nélkül nem beszélhetünk büntetőjogi felelősségről és a büntetőjogi felelősség hiányában nem alkalmazható büntetés. Vagyis az eredményfelelősség kizárásának, a nullum crimen/nulla poena sine culpa elvnek kell érvényesülnie. Bűncselekménytani szempontból nincs bűncselekmény bűnösség nélkül, jogkövetkezménytani megközelítésből pedig a büntetőjogi büntetés bűnösséget előfeltételez, azaz aki bűnösség nélkül cselekszik, az büntetéssel nem sújtható.

A szokásos tagolástól kissé eltérően a bűnösségfogalomnak a múlt század végétől kezdődően bekövetkezett fejlődésében alapvetően három felfogás-típust különíttek el:

- a) pszichológiai bűnösségfogalom,
- b) komplex bűnösségfogalom,
- c) tisztán normatív bűnösségfogalom.

a) A bűnösség önálló bűncselekményi kategóriaként ismeretesen a jogellenesség és a bűnösség különválasztásával jött létre a büntetőjogi dogmatikában. Ez a különválasztás azon az uralkodó klasszikus büntetőjogi gondolon nyugodott, hogy a bűncselekmény objektív elemei a jogellenességhez (jogtalansághoz), a szubjektív ismérvek pedig a bűnösséghez tartoznak. A késő XIX. századi felfogás – amely minden jogi fogalmat igyekezett természettudományosan megragadható jelenségekre visszavezetni – fejlesztette ki ezzel a háttérrel az akkor uralkodó *pszichológiai bűnösségfogalmat*, amely szerint a bűnösség az elkövető szubjektív kapcsolata a cselekményével, illetve tette következményével. A bűnösség összetevői a szándékosság és a gondatlanság, míg a beszámítási képességet többnyire bűnösségi előfeltételnek, vagy büntetési előfeltételnek tekintették. A külön bűnösségi fogalom meghatározás kezdeti lépése Adolf Merkel (1889) nevéhez köthető, aki elsőként egyesítette a szándékosságot és a gondatlanságot a köteletségellenes akaratképződés főfogalom alatt.¹²

¹² Jescheck, H.-H.: Lehrbuch, 1988. i.m. 377–381. p.; Jescheck, H.-H.: Vor § 13. 1993. i.m. Rdn. 12. (8. p.).

A pszichológiai a normatív bűnösségfogalom felé fordulás váltotta fel. Az úttörő szerepet ebben a változásban Reinhard Frank 1907. évi munkája (*Über den Aufbau des Schuldbegriffes*) jelentette. Frank abból a megfigyelésből indult ki, hogy a fokozatosan elismert bűnösséget kizáró végszükség a pszichológiai bűnösségfogalommal nem volt magyarázható. Továbbá a beszámítási képességet nem a bűnösség előfeltételének, hanem a bűnösséghez tartozónak ítélte. A pszichológiai felfogás elleni további kifogás az volt, hogy a hanyagság esetében nincs pszichés kapcsolat az elkövető és a bűncselekménye között, és amennyiben ezt a bűnösségi formát meg akarjuk tartani, más bűnösségi fogalomhoz kell eljutni. Frank következtetése az volt, hogy a bűnösség nem csak pszichés kapcsolat, hanem három egyenrangú elemből összeálló kategória:

1. az elkövető normális szellemi adottsága, azaz a beszámítási képesség,
2. az elkövető konkrét pszichés kapcsolata a cselekményhez, vagy ennek a lehetősége, vagyis a szándékosság vagy a gondatlanság,
3. a körülmények normális adottsága, azaz a bűnösséget kizáró okok hiánya.¹³

Az említett bűnösségi elemek lényegi összefoglalására a felróhatóság fogalma szolgált. Frank híressé vált meghatározása szerint a bűnösség felróhatóság: a tiltott magatartás, mint bűnös, valakinek csak akkor írható a terhére, ha szemrehányás tehető neki, hogy azt elkövette, hogy azt választotta.¹⁴

A kezdeti normatív bűnösségfogalom továbbfejlesztése Goldschmidtnél és Freudenthalnál következett be. Goldschmidt a felróhatóságot speciális kötelezettségi norma megsértéséből kísérte meg levezetni, míg Freudenthal az elvárhatóságot hozta összefüggésbe a bűnösséggel.¹⁵

b) A Frank által kifejlesztett, majd az említett szerzők által továbbfejlesztett bűnösségi felfogás "komplex" bűnösségfogalomnak nevezhető, mert a bűnösséget nem tisztán értéktételeként fogja fel, hanem a bűnösségben a pszichikus és az értékelő elemeket egymás mellett tartja.¹⁶ E nézet kiemelkedő német képviselője Edmund Mezger volt, aki szerint a büntetőjogi bűnösség először is egy meghatározott – rendszerint pszichológiai – viszony, amelynek megléte esetén szemrehányás tehető a tettesnek, és ez kapcsolódik az elkövetővel szemben kiszabandó büntetéshez. A bűnösség azonban egyúttal értéktétel is. A bűnösség tehát nem csak lélektani viszony, hanem ez a viszony a bűnösségi szemrehányás tárgyaként felróhatóság.¹⁷ Ennek a komplex bűnösségi felfogásnak felelt meg lényegében korábbi szakirodalmunkban Heller Erik nézete, amely szerint a szándékosság, illetve a gondatlanság önmagában még nem elegendő az alanyi bűnösség megvalósításához, ahhoz szükséges a motivációs hiba miatti szemrehányhatóság, ami Hellernél negatív értéktételeként jelentkezik.¹⁸ A tisztán normatív felfogáshoz áll közelebb Schultheisz Emil álláspontja. Szerinte a bűnösség a cselekmény elkövetője feletti rosszalló értéktétel azért, mert annak

¹³ Roxin, C.: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Band I. München, 1992. 538–539. p.

¹⁴ Idézi Haft, F.: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 5. Aufl. München, 1992. 26. p.

¹⁵ Györgyi Kálmán: A büntető törvénykönyv új általános része a Német Szövetségi Köztársaságban. *Acta Fac. Pol.-Iur. Universitatis Sc. Budapestinensis*, 1971. 98–99. p., Roxin, C.: 1992. i.m.

¹⁶ Maurach, R.–Zipf, H.: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Teilband I. 7. Aufl. Heidelberg, 1987. 408–410. p.

¹⁷ Mezger, E.: *Strafrecht*. Ein Lehrbuch. München u. Leipzig, 1931. 248–249. p.

¹⁸ Heller Erik: A magyar büntetőjog általános tanai. Szeged, 1937. 108–109. p.

ellenére, hogy jogszerűen viselkedhetett volna, mégis véghezvitte a tényálladékszerű és jogellenes cselekményt. A bűnösség elemeinek a beszámítási képességet, a szándékot, a jogellenesség tudatát, illetve tudatának lehetőségét valamint az elvárhatóságot tekinti. A szándékos elkövetést és a gondatlanságot szerkezetileg is elkülöníti egymástól. A tisztán normatív felfogástól eltérően a szándék még a bűnösség összetevője maradt *Schultheisz* rendszerében, bár kiemelte belőle külön bűnösségi elemként a jogellenesség tudatát.¹⁹ *Tokaji Géza* nézete is egyértelműen a komplex felfogáshoz sorolható, amely a bűnösséget a pszichológiai és a normatív egységének tekinti, benne pedig az alapvetőnek a pszichés viszonyt tartja, amihez képest a normatív mozzanat szerepe a bűnösség körének büntetőjogi felelősséghez igazodó korlátozása.²⁰

c) *A tisztán normatív bűnösségfogalmi felfogást* először a finális tannak sikerült elérnie, amely a bűnösségből a szándékosságot mint tisztán pszichológiai összetevőt eltávolítja. *Erik Wolf* bűnösségi tana alapján már *Dohna* élesen különbséget tett a cselekvési akarat mint az "értékelés tárgya" és a "tárgy értékelése" (az elkövető motivációjának megítélése) között. A tisztán normatív bűnösségi felfogás indoklását igazából *Hans Welzel* adta, akinél a szándékosság már nem a bűnösség, hanem a cselekmény alkotóeleme és ezzel egyúttal a jogtalansági tényállás összetevője lett. E szerint a jogtalanság a cselekvési akarat tulajdonságainak összessége, a bűnösség pedig azon tulajdonságok összessége, amelyek felróhatónak bizonyulhatnak. *Welzel* szerint a bűnösség az elkövetővel szembeni személyes felróhatóság, tisztán értéktétel. A felróhatóság lényegi előfeltételének a beszámítási képességet tekinti, speciális és egyúttal központi elemének a szándékosságból kiemelt jogellenesség tudatát. A szándékos bűncselekmény új felépítésének megfelelően a gondatlanság fogalma is megváltozott. A finális tan szerint a bűnösség abban az esetben kizárt, ha a beszámítási képesség hiánya következtében képtelen volt az elkövető magát a normáknak megfelelően motiválni, valamint akkor is, ha más okok miatt konkrét tettének jogellenességét nem tudta felismerni (jogellenességben való tévedés).²¹

Korábbi nézetével szemben a tisztán normatív bűnösségi felfogást teszi magáévá legújabbban hazánkban *Békés Imre*, aki szerint a bűnösség nem a szándékosság és gondatlanság gyűjtőfogalma, hanem értéktétel. "Ez az értéktétel azt fejezi ki – szándékos bűncselekmény esetén –, hogy a tettes rosszul motiváltatta magát, nem érvényesültek benne az elkövetéstől visszatartó motívumok." Szándékos bűncselekmény esetén a bűnösség alkotóelemei:

1. törvényben meghatározott életkor betöltése,
2. a legalább korlátozott beszámítási képesség,
3. a cselekmény a társadalomra veszélyességének a tudata,
4. a norma-adekvát magatartás elvárhatósága.

¹⁹ *Schultheisz* Emil: A bűncselekmény tana. Debrecen, 1948. 47. s. köv. p.

²⁰ *Tokaji Géza*: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK Budapest, 1984. 134. p.; *Nagy Ferenc–Tokaji Géza*: A magyar büntetőjog általános része. Szeged, 1993. 88. s. köv. p.

²¹ *Welzel*, H.: Az utóbbi 100 év német büntetőjogi dogmatikája és a finális cselekménytan. In: Horváth Tibor–Szűk László (szerk.): Büntetőjogi szakirodalom-gyűjtemény. II. Budapest, 1987. 188. s. köv. p.; *Welzel*, H.: Das Deutsche Strafrecht. 11. Aufl. Berlin, 1969. 138. s. köv. p.

A gondatlan bűncselekménynél is ugyanezek a bűnösségi elemek, azzal az eltéréssel, hogy a társadalomra veszélyesség tudatának a *lehetőségét* tekinti bűnösségi elemnek.²²

d) A bűnösségi elvnek, különösen a bűnösség normatív felfogásának logikus előfeltétele az *emberi akaratszabadság*, hiszen az elkövető felé történő személyi szemrehányásnak és büntetés kiszabásának csak akkor van értelme, ha az elkövető szabadon dönthetett a jogszerű és jogtalan magatartás között.²³ Az emberi akaratszabadság megléte hagyományosan vitatott, és ebből következően két pozíció, az indeterminizmus és a determinizmus képviselői állnak szembe egymással, annak ellenére, hogy nincsenek megdönthetetlen bizonyítékok, vagyis az emberi akaratszabadság létezésének empirikus bizonyítása a mai napig nem történt meg. Ez annak ellenére állítható, hogy az akaratszabadságról szóló vitába gyakran bevonták és bevonják a természettudományok eredményeit is. E tudományok kutatási felismerései minden modern természettudományos diszciplína területén a precíz oksági lánc által fémjelzett világnézet hiányához vezettek. Már a *Heisenberg-féle* határozatlansági reláció megmutatta az elméleti előre-meghatározhatóság határait. Ma a kaosz-elmélet bizonyítja, hogy szinte az egész környező valóságot magukba foglaló komplex rendszerekben minden történés, s minden részterülete alapján ellenőrizhetetlen, sőt "önkreatív". Vagyis a tényleges instabilitás olyan fokot érhet el, amely nemcsak a lineáris kauzalitást semmisíti meg, hanem akár épp ellentétesen működő effektusok saját új, kreatív világát hozza létre. Ezek azonban az egyes konkrét esetekben a végtelenül finom különbségeik miatt nem megragadhatók, nem reprodukálhatók, hanem mindig csak statisztikai valószínűséggel fogalmazhatók meg. A büntetőjog természetesen nem természettudomány, és sokkal inkább a társadalmi élet jelenségeihez kell alkalmazkodnia.

Kohlrausch az emberi akaratszabadság létét "az állam számára szükséges fikcióként" jelölte meg. Bizonyítékok hiányában tehát a büntetőjog többnyire megelégszik azzal az általános megállapítással, hogy az ember szabadon dönthet, s ezt alkalmazza a konkrét esetre is.²⁴

A legújabbban több német szerző számára a döntő kérdés a büntetőjog szempontjából nem úgy hangzik, hogy valóban létezik-e akaratszabadság, hanem az a döntő, hogy a társadalomban erről milyen elképzelés az uralkodó és milyen világkép alapján élnek benne az emberek. Mivel azonban az ember önmagát alapvetően szabadnak érzeli, ennek kell a kapcsolódási pontnak lennie. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ember képes újra és újra erős külső nyomásnak is ellenállni. Ez megfelel annak az általános elképzelésnek, hogy alapvetően marad az ember számára szabad döntési mező, a társadalmi valóságban az emberek önmagukat indetermináltként élik

²² Békés Imre: A jogállami büntetőjog bűncselekménytani alapjai. In: Nyugat-Európai hatások a magyar jogrendszer fejlődésében. (ELTE ÁJTK tanulmányok) Budapest, 1994. 26–27. p.; Imre Békés: Wesentliche Voraussetzungen einer modernen Strafrechtssetzung aus ungarischer Sicht. In: Eser, A./Kaiser, G./Weigend, E. (Hrsg.): Von totalitärem zu rechtsstaatlichem Strafrecht. Freiburg i.B. 1993. 160. s. köv. p.

²³ Az angoloknál az emberi akaratszabadság helyett az *egyéni autonómia* elvéről szólnak, azaz arról, hogy a büntetőjogi felelősség előfordulása és mértéke az egyén választásán áll. Tehát mindenki maga dönti el, tesz-e olyat, ami büntetőjogi konzekvenciával jár vagy törvénytisztelő magatartást folytat. Lásd *Ashworth, A.: Principles of Criminal Law.* (2nd edn.) Oxford, 1995. 25. s. köv. p.

²⁴ *Vö.Hirsch, H.J.: Das Schuldprinzip und seine Funktion im Strafrecht. ZStW 106 (1994) Heft 4. 759–764. p.*

meg, fogják fel és kezelik. Éppen ezért definiálja az ember magát mint szabad és felelős lényt. Hatásosan bizonyítja ezt sokszorosan áldozatteli és soha el nem nyomható harca a szabadságért, a szabadságideálért.²⁵ Vagyis a felnőtt és szellemileg átlagosan egészséges ember felelősségére vonatkozó meggyőződés a büntetőjogban a társadalmi és erkölcsi tudatunk kétségbevonhatatlan realitása. Az állam emiatt jogosult is a bűnösségi elvnek mint a büntethetőség előfeltételének az érvényesítésére.

e) A legújabb német szakirodalomban a *bűnösség és a prevenció* kapcsolatának vizsgálata került előtérbe. *Luhmann* rendszerelméleti koncepciójához kapcsolódóan *Günther Jakobs* "funkcionális bűnösségfogalmát" dolgozott ki. *Jakobs* számára a bűnösség "célmeghatározott", vagyis csak a cél adja meg a bűnösségnek a tartalmát. E cél megtalálásához a büntetőjog generálpreventív komponenséhez nyúlik vissza, azaz ezt a célt a generálprevencióban látja. Az általános megelőzés alatt pedig nem csupán negatív értelmét, az elrettentést érti, hanem a törvénytisztelő, jogkövető magatartás elősegítését, begyakorlását is. A bűnösség meghatározó célja a deliktummal megzavart büntetőjogi normába vetett hit stabilizálása, és a kapcsolódó megbüntetésnek a büntetőjogi normába vetett bizalom helyességének megerősítését kell szolgálnia. *Jakobs* számára tehát a pozitív generálprevenció jelenti az elkövető felelősségének a mércéjét, a büntetés pedig az elkövető terhére végrehajtott "tiltakozás" a normasértés ellen.²⁶ Ez a bűnösségfelfogás az egyén felelősségre vonását csupán a társadalmi normastabilizációs érdek eszközeként tekinti. Ha pedig a normastabilitás preventív igényei jelentik csupán a mércét, ebből a bűnösségfogalom manipulálhatósága következik, és elvész a bűnösségfogalom garanciális és védelmi funkciója az egyén számára. A büntethetőség előfeltételeit és a büntetés mértékét ebben a rendszerben tehát nem az elkövetői bűnösség és annak foka határozza meg, hanem az, hogy milyen büntetés szabható ki a lakosság jogkövetésének és a jogrendbe vetett bizalma fenntartásának az érdekében.²⁷ Ez a tan így a kriminálpolitika mozgásterét jelentősen és aggályos módon kibővíti.

A funkcionális büntetőjogi rendszer újabb tana arra az eredményre jut, hogy a bűnösség mint a büntethetőség előfeltétele nem elegendő, hanem kiegészítendő a preventív megbüntetés szükségességével. *Claus Roxin* felfogásában a bűnösség és a prevenció a felelősség gyűjtőfogalom alatt kapcsolódik össze. Szerinte a felelősség – amely az elkövető büntetőjogi felelősségre vonhatóságának értékelése – két körülménytől függ: egyrészt az elkövető bűnösségétől és másrészt a büntetőjogi üldözés törvény szerinti preventív szükségességétől.²⁸ Az elkövető akkor cselekszik bűnösen. *Roxin* értelmezésében, ha büntetőjogi jogtalanságot valósít meg, jóllehet a konkrét esetben a büntetőjogi norma figyelmeztető és intó hatása számára adott és elérhető lett volna, továbbá megfelelő akarati képességgel rendelkezett, vagyis az elkövető számára a jogszerű magatartás-alternatíva elérhető volt. Egy ilyen módon bűnös magatartáshoz rendszerinti esetben szükség van a preventív jellegű büntetőjogi üldözésre is, hiszen amennyiben a törvényhozó egy magatartást tényállásba foglal, abból indul ki, hogy a jogellenesség és a bűnösség meglelte esetében a büntetés eszközével küzdeni kell ellene. A preventív megbüntetés szükségességéhez *Roxin* szerint nincs szükség speciális

²⁵ *Hirsch, H.J.*: i.m. 763. p.

²⁶ *Jakobs, G.*: *Strafrecht Allgemeiner Teil* 2. Aufl. Berlin – New York, 1991. 17. s. köv. p.

²⁷ *Jescheck, H.-H.*: Vor § 13. 1993. i.m.; *Hirsch, H.J.*: 752–754. p.

²⁸ *Roxin, C.*: 1992. i.m. 536–537. p.

indoklásra, vagyis a büntetőjogi felelősség a bűnösség fennállásával adott. Ez azonban nem minden esetben van így, mint pl. a bűnösséget kizáró végszükség körében. A bűnösséget kiegészítő preventív megbüntetés i igény a bűnösséget kizáró okok szabályozására támaszkodik, amelyeknél büntetlenség a következmény, jöllehet csekélyebb bűnösségi tartalom létezhet. *Roxin* ezt azáltal magyarázza, hogy a generálpreventív megbüntetés i igény a bűnösség fogalmát meghatározza és ez általános jelleggel érvényesülne a bűnösségre mint bűncselekményi kategóriára. A bűnösséget egyébként nem tekinti a megbüntetés konstitutív elemének, hanem csak a büntetéskiszabás felső határának.²⁹

Jescheck szerint – aki nem tudja ezt a tant követni – a bűnösséget kizáró okok büntetlensége a csekély fokú jogtalanságra és a csekély fokú bűnösségre egyaránt alapozódik, aminél a törvényhozó úgy foglalt állást, hogy az ilyen – jogos védelem túllépésekor vagy végszükségi – szituációban cselekvő elkövető nem érdemel büntetést. A generálprevenziót tehát nem szabad a bűnösséggel összemosni, mivel a bűnösség és a generálprevenzió is különböző szinteken helyezkedik el. A bűnösség, mint a büntetés előfeltételének megállapítása úgy és akkor történik, amikor még a megbüntetés i igényről egyáltalán nincs szó. A generálprevenzió esetében ellenben az előbbi követő kérdésről van szó, hogy vajon a közösségi jogtudat megtartására figyelemmel büntetés szükséges-e.³⁰

Hirsch véleménye szerint *Roxin* a bűnösséget és a prevenziót látszólag egyenrangúként egymás mellé állítja, de valójában a prevenzió büntetés-megalapozó és egyúttal büntetés-korlátozó funkciót is kap, míg a bűnösség csak az utóbbira korlátozódik. *Hirsch* értelmezésében *Roxin* kizárólag preventív célokkal alapozza meg a büntetést, s összegzésként arra a következtetésre jut, hogy *Roxin* felfogása nem alkalmas a bűnösségi elv magyarázatára és a szükséges védő funkció betöltésére.³¹

Úgy tűnik tehát, hogy a német szakirodalomban az uralkodó bűnösségi büntetőjog ellenében kialakított funkcionális szisztéma kisebbségben maradó nézet marad.

f) A bűnösségi elvvel összefüggő témakör a *praeterintentionalis bűncselekmények megítélése*. Ilyen deliktumokról ismeretesen akkor beszélünk, ha az elkövető felelősségét olyan eredmény határozza meg, amely a szándékán túl – praeter intentionem – következett be.³² Ha tehát az elkövető szándéka nem irányult valamely minősítő körülményt képező eredmény előidézésére, de az jogellenes magatartása miatt mégis bekövetkezett, úgy az szándékon túli eredmény. Ez lehet olyan, amellyel kapcsolatban megállapítható az elkövető gondatlansága, de lehet olyan is, ami még a gondatlanság körébe sem vonható. Ez utóbbi esetben a felelősség nem csupán a szándékon, hanem a bűnösségen is túlterjed, amely – a versari in re illicita

²⁹ *Roxin, C.*: 1992. i.m.; *Roxin, C.*: Das Schuldprinzip im Wandel. In: Strafrechtigkeit. Festschrift für Arthur Kaufmann. Heidelberg, 1993. 521. s. köv. p.

³⁰ *Jescheck, H.-H.*: Vor § 13. 1993. i.m. Rdn. 72. (38. p.).

³¹ *Hirsch, H.J.*: i.m. 755–758. p.

³² Az angoloknál nem a bűnösségen alapuló felelősség elvéről szólnak, hanem helyette, illetve helyébe a *mens rea* elvet képviselik. A *mens rea*, vagyis a bűnös aggyal gondolkodás elve értelmében az elkövetők csak azokért a cselekményekért vagy azok következményeiért felelősek, amelyeket szándékosan vagy gondatlanul okoztak és tudatában voltak a lehetséges következményeknek, vagyis fennállt a "személyes tudat". Ha azonban a *mens rea* nem áll fenn, akkor objektív felelősség érvényesül, mint pl. a közlekedési bűncselekményeknél. Vö. *Ashworth, A.*: 83–84. p.

kánonjogból származó elvvel összefüggésben – több országban a XX. század második feléig érvényesült a bírói gyakorlatban, így hazánkban is. Ezzel kapcsolatban állapítja meg *Schultheisz* Emil, hogy "A bűnösségen alapuló felelősség alól kivételt képező eredményfelelősség a régi jogszemléletnek immár anakronisztikus és mielőbbi teljes felszámolást igénylő maradványa."³³ Az 1961. évi Btk. vezette be először azt a ma is élő szabályt, hogy a súlyos következményt, vagyis az eredményt mint minősítő körülményt illetően legalább gondatlanságnak kell terhelnie az elkövetőt. Ez a hatályos Btk. 15. §-ában is szabályozott megoldás felel meg a bűnösségi elv következetes érvényesülésének, és így kiiktatódott az eredményfelelősség ezen csökevénye.³⁴

Nem ilyen megnyugtató a helyzet az ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűncselekmények hazai megítélés tekintetében. Joggal jut *Tokaji Géza* arra a következtetésre, hogy e tekintetben sem a határozatlan eshetőleges szándékú *actio libera in causa* szerinti megközelítésnek, sem a határozatlan gondatlanságnak, sem az önhibának bűnösségpótló szerepe nem lehet. "Szembe kell tehát néznünk a ténnyel: a Btk. 25. §-a objektív felelősséget létesít, így áttöri a bűnösségen alapuló felelősség elvét. Egyébként az, hogy valaki a beszámítási képességét teljesen kizáró, ittas vagy bódult állapotban kövessen el bűncselekményt, gyakorlatilag elhanyagolható. Ilyen körülmények között kétséges, hogy a társadalom védelme igényli-e a bűnfelelősség elvének a kódex általi áttörését."³⁵

g) Külön kérdésként jelentkezik a bűnösségi elvvel is összefüggésben a *jogi személyek büntetőjogi felelősségének problémája*. E tekintetben az új francia Btk. egyik leglényegesebb újítására kell kitérni, azaz a 121–2 cikk bevezeti a jogi személyek büntetőjogi felelősségét. Az említett szabályozás egyszerre határozza meg e felelősség kiterjedését és alkalmazásának feltételeit. Megemlítendő, hogy az új francia rendelkezés nem alkalmazható azonos módon minden jogi személyre, és nem vonatkozik mindegyik törvénysértésre. Minden jogi személy – kivéve az államot – büntetőjogi felelőssége megállapítható.³⁶ A Btk. nem tesz különbséget a francia és a külföldi jogi személyek között. Mindamellet egyértelmű, hogy a büntetések legtöbbjét nem lehet olyan külföldi jogi személyen végrehajtani, amely nem rendelkezik intézményi képviselettel Franciaországban. Az Európai Közösség kilenc tagállama viszont nemzetközi egyezményt írt alá a külföldi büntetőjogi ítéletek végrehajtására vonatkozóan. Ezen 1991. november 13-án aláírt egyezmény kifejezetten lehetővé teszi, hogy büntetést szabjanak ki ítélettel jogi személyekre is. A törvénysértéseket illetően sem általános a jogi személyek büntetőjogi felelőssége. Csak abban az esetben alkalmazható, ha az adott törvénysértésre kifejezetten azt meghatározták. Az előírt törvénysértések köre viszont igen széles, felöleli a több személy elleni bűncselekményt, a vagyon elleni bűncselekmények legtöbbjét, a francia nemzet alapvető érdekei elleni támadásokat, a terrorcselekményt, a közbizalom elleni bűncselekményeket, a levegőszennyezés deliktumát, a környezetvédelem megsértését stb.

A 121–2 cikk megfogalmazása szerint a jogi személy büntetőjogi felelősségének megállapításához az szükséges, hogy a törvénysértést "saját maga számára, és szervei

³³ *Schultheisz* Emil: 1948. i.m. 52. p.

³⁴ Az elméletben és a bírói gyakorlatban vitatott azonban az ilyen vegyes bűnösséggel megvalósuló bűncselekmények jogi megítélés a minősítés és a jogkövetkezmények tekintetében.

³⁵ *Nagy Ferenc – Tokaji Géza*: 1993. i.m. 100–101. p.

³⁶ A francia Btk. 121–2. cikkét lásd *Nouveau Code Pénal*. Dalloz. Paris, 1993–1994. 1727. p.

vagy képviselői" által kövesse el. Természetesen a jogalkalmazás feladata lesz, hogy e kifejezéseket értelmezze. A jogi személy büntetőjogi felelőssége nem állapítható meg abban az esetben, ha hatáskörének gyakorlásakor vagy annak alkalmával egyik alkalmazottja követi el a törvénysértést, de ez a személy kizárólag saját kezdeményezésére cselekszik így, még akkor is, ha ebből a jogi személynek előnye származhat. A jogi személy büntetőjogi felelősségét akkor sem lehet megállapítani, ha egyik vezetője követi el a törvénysértést feladatának teljesítése során vagy annak alkalmával, ha ez a vezető kizárólag saját maga számára cselekszik így és kizárólag saját személyes érdekében (sőt, néha még a jogi személynek is hátrányt okoz ez). Ellenben a jogi személy büntetőjogi felelősségét meg lehet állapítani akkor is, ha a döntés nem a képviselőinek vagy szerveinek tárgyalásából, megegyezéséből eredt.

A jogi személyek felelősségre vonhatók gondatlanul okozott bizonyos törvénysértések esetében is. A jogi személy nem csupán mint önálló tettes, hanem mint bűnrészes is felelősségre vonható és büntethető, amit a 121-2. cikk tesz lehetővé. A jogi személy bűnrészesként akkor vonható felelősségre, ha egy harmadik személy követte el a törvénysértést, s ez a személy a jogi személy szervének vagy képviselőjének utasítása alapján cselekedett. Ez az eset valósul meg az ipari dokumentumokra vonatkozó lopás, vagy az elektromos áram lopása tekintetében. Az előbbi két esetben az ipari dokumentumok eltulajdonítását, illetve a jogtalan áramleágaztatást megvalósító természetes személy felelősségét a jogi személy felelőssége mellett kell megállapítani. Az ezzel kapcsolatos szabályt a Btk. 121-2. cikk (3) bekezdése akként fogalmazza meg, hogy "A jogi személy büntetőjogi felelőssége nem zárja ki az ugyanolyan cselekményt tettesként vagy bűnrészesként elkövető természetes személy felelősségének a megállapítását".³⁷ Vagyis ezzel a rendelkezéssel azt kívánták elkerülni, hogy a különböző társaságok büntetőjogi felelőssége olyan "védernyő" legyen, amelyet a természetes személyek felelősségének "eltakarására" használhatnak.

Összefoglalva az állapítható meg, hogy az új francia Btk. értelmében a jogi személy büntetőjogi felelősségének tettesi vagy bűnrészesi minőségben való megállapításával kapcsolatos feltétel az, hogy a jogi személy természetes személyi minőséggel rendelkező képviselőjének tettesi vagy bűnrészesi büntetőjogi felelőssége fennálljon. Bizonyos esetekben azonban, különösen a gondatlansággal vagy mulasztással elkövetett törvénysértések esetében, a jogi személy büntetőjogi felelősségét akkor is meg lehet állapítani, ha természetes személy felelőssége nem jöhet szóba: ilyen törvénysértéseket a jogi személy kollektív szervei követik el anélkül, hogy megállapítható lenne az egyes személyek szerepe az elkövetésben.³⁸

A francia szabályozással szemben a magyar jogalkotó, illetve a hazai felfogás ezideig nem tartotta szükségesnek a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi felelősségrevonást és a polgári jogi s igazgatási jogkövetkezményeket meghaladó büntetőjogi szankciókat.³⁹

³⁷ Vö. Circulaire du 14 mai 1993. Titre II.

³⁸ Lásd. 36. lábjegyzetet.

³⁹ Nagy Ferenc – Tokaji Géza: 1993. i.m. 189. p.

3. A bűnösség szerepe a büntetéskiszabás körében

A hatályos magyar Btk büntetéskiszabási rendszerében két jól elkülöníthető fázis figyelhető meg. A kiindulópontot a mindenkor törvényi tényállások absztrakt büntetéssel fenyegetései jelentik relatíve meghatározott szankciórendszerünkben. Az első fázis tehát a büntetendő cselekménynek megfelelő törvényi büntetési keret meghatározása. A második fázisban – a Btk 83. §-a alapján – a büntetési keret konkretizálása történik meg, vagyis ebben a szakaszban a bíróság megállapítja a pontos büntetést a konkrét esetre vonatkozóan.

A bűncselekmény szándékos vagy gondatlan megvalósítását a törvényhozó már értékeli a bűncselekmény büntetési tételének a megállapításánál. Eltérő büntetési keret érvényesül ugyanis a szándékos és a gondatlan elkövetés esetére – már ahol a gondatlan elkövetés is büntetendő; és a gondatlan elkövetés esetében a büntetési tétel lényegesen enyhébb, mint a szándékos bűncselekménynél.

A bűnösségi elvből az is következik, hogy a büntetéskiszabás az igazságos bűnösség-kiegyenlítéstől tartalmilag nem választható el. Hazánkban a Btk. 83. §-a szerint a büntetést a törvényben meghatározott keretek között – egyebek mellett – úgy kell kiszabni, hogy az igazodjék a bűnösség fokához is.

A szándékos, illetve gondatlanul elkövetett bűncselekményeknél a *bűnösség önmagában* a büntetés kiszabásánál általában *nem* értékelendő. Büntetéskiszabási jelentőséget *csak a bűnösség különböző foka*, szándékos és a gondatlan bűnösség *intenzitása* kap(hat). Azon bűncselekményeknél, amelyek büntetési tételét egyaránt alkalmazni kell a szándékos és gondatlan bűnösség esetében a bűnösség alakzata is fontos büntetéskiszabási körülmény, és értékelést igényel a szándék, illetőleg a gondatlanság foka is, továbbá ezen túlmenően az elkövető megfelelő életkora, beszámítási képessége, a jogszerű magatartás elvárhatósága.⁴⁰

Összegzésként úgy fogalmazható, hogy hazánkban a bűnösség mint a büntetőjogi felelősségre vonás előfeltétele legitimálja és megalapozza a büntetést, a bűnösség mint büntetéskiszabási elv viszont – más körülményekkel együtt – befolyásolja a konkrét ügyben kiszabandó büntetés mértékét, súlyát.

---

⁴⁰ Nagy Ferenc – Tokaji Géza: 1993. i.m. 280. p.

FERENC NAGY

ÜBER DAS SCHULDPRINZIP

(Zusammenfassung)

Im Rechtssystem mehrerer Länder wird *das Schuldprinzip* als verfassungsrechtlicher Grundsatz verstanden. Die Begründung folgt im allgemeinen einerseits aus dem Rechtsstaatsgedanken, andererseits aus der Menschenwürde. Die ausdrückliche Regelung des Prinzips kommt in einer Verfassung aber weltweit selten vor.

Die geltende ungarische Verfassung enthält auch keine Bestimmung über das Schuldprinzip. Eine verfassungsrechtliche Regelung des Schuldprinzips wäre aber in der Zukunft wünschenswert. Mir scheint die folgende Form besonders empfehlenswert zu sein: Die strafrechtliche Verantwortlichkeit und Strafe kann an eine schuldhaft begangene rechtswidrige Tat anknüpfen.

Aus dem Schuldprinzip ergibt sich einmal, dass die Schuld eine notwendige Voraussetzung der Strafe und damit ein Verbrechenmerkmal ist. Zum anderen folgt es aus dem Grundsatz, dass die Schuld – unter anderem – ein Faktor bei der Strafzumessung ist.

Zusammenfassend kann man feststellen, daß die Strafe in dem ungarischen Strafrecht durch die Schuld als Voraussetzung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit legitimiert und begründet wird. Außerdem wird die Höhe der Strafe im konkreten Fall – mit anderen Umständen zusammen – durch die Schuld als Strafzumessungsfaktor beeinflußt.